

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Renesanční kniha v českých zemích

Kristýna Kaslová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Renesanční kniha v českých zemích

Kristýna Kaslová

Vedoucí práce:

PhDr. Dagmar Svatková

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala PhDr. Dagmar Svatkové za odbornou pomoc při zpracování práce, za vstřícnost a cenné rady, které mi během práce udělila.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Renesance v českých zemích	8
2.1. Historické pozadí	9
3. Vzdělanost v předbělohorské době	10
3.1. Vynález knihtisku a jeho šíření v českých zemích	11
3.2. Význam a vliv renesanční knihy.....	12
3.3. Knihťiskaři a tiskárny	14
3.3.1. Jiří Melantrich z Aventina	15
3.3.2. Daniel Adam z Veleslavína	16
3.4. Klášťterní knihovny.....	16
3.5. Zámecké knihovny.....	17
3.6. Měšťanské knihovny.....	18
3.7. Vzhled knihoven	19
4. Fenomén kniha	20
4.1. Vnější podoba renesanční knihy	21
4.1.1. Renesanční slepotisková vazba	23
4.1.1.1. Rámová kompozice	24
4.1.2. Renesanční zľacená vazba	25
4.1.2.1. Dominantová kompozice.....	26
4.1.3. Polokožená vazba	26
4.1.4. Pergamenová vazba	27
4.1.5. Knihvazači	28
4.1.5.1. Knihářské nástroje	29
4.2. Vnitřní podoba renesanční knihy	30
4.2.1. Psací látka.....	30

4.2.2.	Písmo	31
4.2.3.	Obsah knihy	32
4.2.4.	Výbava renesanční knihy.....	33
5.	Závěr.....	35
6.	Seznam literatury.....	36
7.	Přílohy	38
8.	Resümee	50

1. Úvod

Téma mé práce – Renesanční kniha v českých zemích se zabývá historií knihy v období renesance se zřetelem na české země a její význam pro tuto dějinnou epochu. Námět práce jsem si vybrala hned z několika důvodů. První pohnutkou byl zájem o historii a knihovnictví, druhým podnětem zájem o prohloubení znalostí z oboru. Navíc jde o velmi zajímavé téma a celkově je pro mě uváděné období poutavé.

Práce je rozdělena do tří částí, z nichž první uchopuje historické pozadí a sloh v českých zemích. Jelikož vývoj této dějinné epochy nebyl ucelený a na různých místech v různých obdobích se vyvíjel odlišně, tak časové vymezení není zcela jednoznačné. Do našeho prostoru pronikly renesanční tendence už za vlády Karla IV. Nelze však hovořit o tom, že by se zde aspekty této historické epochy, uměleckého slohu projevíly v nezbytné míře, aby byla možná datace do 14. století. V následujícím vývoji proběhly husitské války, které jistě zapříčinily stagnaci českých zemí. Je však nutné brát ohled na to, jak se renesanční proud šířil po Evropě. Tedy kdy měl reálnou šanci se projevit v každé zemi v podstatném měřítku. Největší rozmach registrujeme v 16. století, kdy na vládnoucí stolec nastoupil po dynastii Jagellonců rod Habsburků. Renesance přetrvala až do 17. století a spolu s třicetiletou válkou doznívala. Tato práce se zaměřuje na období, pro knihu nejdůležitější, od dvacátých let 16. století až dvacátých let 17. století.

Druhá část je zaměřena na komponenty nedílně související s knihou, s jejím vývojem. Od vynálezu knihtisku až po knihovny předbělohorského údobí. V kapitole se též zabývám významem a vlivem renesanční knihy. Zmiňuji činnost a dílo vlastníka nejvýznamnější nakladatelské dílny v našem prostoru – Jiřího Melantricha a jeho pokračovatele Daniela Adama z Veleslavína. Důvodem proč uvádím z nezměrného množství tiskařů, nakladatelů tyto dva je ten, že svojí činností převýšili ostatní soudobé živnostníky.

V posledním tematickém okruhu se zaměřuji na deskripci částí knihy jak vnějších, tak vnitřních. Jak se změnila její podoba od dob gotiky, co nového bylo vtisknuto do tváře

renesančních titulů. Jak už to ale v historii bývá, je to jako na sinusoidě - rozkvět střídá úpadek. V tomto případě je myšlen osud knihy v době pobělohorské, která měla decimující vliv na knižní kulturu a s ní i opět stagnuje rozvoj české knihy.

Ve své práci se budu snažit o zmapování vývoje předbělohorské knihy, o její analýzu. Jádrem práce je druhá a třetí část. Práce je doplněna o obrazový materiál, který dokresluje některé části textu. Při psaní jsem se téma snažila zpracovat metodou analýzy, deskripce, komparace, kompilace a interpretace.

2. Renesance v českých zemích

Prvními centry této dějinné epochy a myšlenkového hnutí humanismu byla Itálie, dále Francie a Španělsko. Do zaalpských oblastí se proud dostával pozvolna a s jistým časovým odstupem. Proces nástupu nového věku ve Střední Evropě započal koncem 15. a počátkem 16. století. Projevil se jak v oblastech myšlení, tak architektuře a celkově životním stylu. Zkrátka se promítl ve všech sférách života. Význam slova renesance z italského *rinascita* znamená znovuzrození. „[...]co se znovu rodí, co je prosazováno a opěvováno, není pouze a jenom svět antických, klasických, řeckých a římských hodnot, k nimž se tehdy renesance programově vrací. Kulturní rozmach, kterým je renesance od počátku charakterizována, je především obnoveným potvrzením člověka a lidských hodnot v nejrůznějších oblastech od umění až po občanský život.“¹

První vlivy renesance a humanismu se do českých zemí dostávaly už za vlády Karla IV. se spisy tehdejších vzdělanců. Vývoj ale začal stagnovat s příchodem husitských válek, které způsobily izolovanost území. České země se ale postupně navrátily do lůna Evropy a začaly přijímat nové tendence. Dokonce i samy působily na sousední země.² Doznívající období vlády jagellonské dynastie nepřineslo žádné velké rozšíření renesance. Styl byl za jejich panování potlačen a objevoval se zřídka. Až po nástupu habsburského rodu se začal tento sloh

¹ GARIN, Eugenio. *Renesanční člověk a jeho svět*, s. 10.

² HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*, s. 140.

a životní styl projevovat i zde. Největší vliv proudil ze severní Itálie, jelikož mnozí čeští učenci i učenci cizího původu k nám mířili obohaceni o poznatky z kolébky renesance. Jako první byly zasaženy vysoce postavené vrstvy a sféry inteligence, poté se projevila také v nižších vrstvách. Šlechta se trendům poměrně rychle přizpůsobila. Prvky renesance ale po určitou dobu žily vedle doznívající pozdní gotiky. V architektuře byl přechod od gotického slohu patrný hlavně ve velikosti staveb, které svou rozměrností ukazovaly na malost člověka. Tento aspekt byl však potlačen. Zámky nabývaly charakteristických podob – kultivace okolí, nezatíženost stavby, menší prostory. Typické arkády tvořily funkční prvek. Význačnou osobností ve stavitelství byl Benedikt Ried a jeho následovník Bonifác Wohlmüt. Realizovaly se přestavby původních budov i nové projekty. Významným počinem byl Letohrádek královny Anny či letohrádek Hvězda. Morava díky pozici a odlišnému vývoji směr přijímala otevřeněji. Bučovice, Telč, Slavonice, zámky v Náměšti nad Oslavou a Velkých Losinách jsou toho důkazem. Olomouc též nezaostávala. Slezsko mělo centrum slohu ve Vratislavi a Lužice zase v Žitavě a Zhořelci. Díky aktivitě pánů českých zemí se měnila tvář měst. Významnou měrou přispěli páni z Pernštejna, z Hradce, z Rožmberka, ze Smiřic etc. Mnoho zakázek plnili zahraniční mistři, kteří byli sto něco takového zhotovit. Podíl tvorby našinců nebyl valný. Projev renesance v malířství a sochařství nezažil takový vzestup a jeho nástup byl pomalejší.³ Ostatní oblasti se rovněž přizpůsobovaly vlivům renesance.

2.1. Historické pozadí

Ludvík Jagellonský byl poražen v bitvě u Moháče roku 1526. Tím u nás skončila vláda česko-uherské větve Jagellonců, po kterých na trůn nastoupili Habsburkové. V této době posiloval rozpor stavovské obce s nastupující absolutistickou formou vlády Habsburků. Všechny zúčastněné strany se snažily posilovat moc na úkor druhých. Jedním z hlavních problémů stavovské obce v českých zemích byla její nejednotnost. Stavové se střetávali nejen s panovníkem, ale i mezi sebou. Faktory jako rozrůzněnost ve vyznání víry, odlišné zájmy a majetková nevyrovnanost zapříčinily jejich oslabení, z čehož profitoval především panovník. Vyšší šlechta posilovala moc vůči nižší šlechtě a městům. Ferdinand I. byl dobře obeznámen

³ BĚLINA, Pavel. *České země v evropských dějinách*, s. 109-116.

s požadavky stavů, a tak se snažil jim výrazně neodporovat a přímo je nesvazovat. Zakládáním nových úřadů, které zřizoval, přeci jen stavy omezil. Zlomovým okamžikem bylo stavovské povstání v roce 1547, které bylo pro nejednotnost mezi šlechtou a městy potlačeno a panovnický rod získal rozhodující vliv nad dalšími událostmi v zemi. Tím si vynutil uznání dědických práv v českých zemích pro svého syna. Stavovská moravská a slezská obec v tomto směru nedělala problémy, dědice trůnu přijala. Jeho syn Maxmilián II., který byl přístupnějším a smířlivějším panovníkem uvolnil napjatou atmosféru mezi Habsburky a stavy.⁴ V následujícím období se poměry začaly uklidňovat. Maxmilián II. se v této době kladně vyslovuje k dokumentu Česká konfese, v němž šlo o náboženské svobody nekatolíků. Úspěšné vyřízení záležitosti podněcoval panovníkův zájem o vyšší cíl – daně a budoucí korunovaci syna Rudolfa II. Rudolfínská éra byla pro vývoj českých zemí příznivá ve všech směrech. Nakonec i Rudolf II. pod nátlakem stavů povolil a roku 1609 byl vydán dokument tzv. Rudolfův majestát, který potvrzoval předchozí Českou konfesi. Znesvářené strany dokázaly po určitou dobu koexistovat vedle sebe. Katolický rival však nesledoval zájmy všech, ale zaměřoval se na své posilování moci v zemi. Neustále čekal na příležitost, kdy by mohl protestantskému táboru uštědřit rozhodující ránu a zaujmout první místo v systému.⁵ Období, v němž se střídaly lepší i horší časy bylo charakterizováno nejednotou společnosti, náboženskými střety dvou znesvářených stran a uplatňováním mocenských zájmů zúčastněných táborů. Bylo vydáno několik dokumentů schvalujících protestantské církve i dokumentů, které jejich náboženské svobody rušily. Vývoj vyvrcholil další stavovskou rebelií. V roce 1620 se střetly protihabsburské stavy s katolickou prohabsburskou opozicí. Následující vývoj definovala tvrdá rekatolizační politika.

3. Vzdelanost v předbělohorské době

Míra participace na vzdělanosti chudších vrstev populace se pohybovala jen okrajově oproti movitějšímu měšťanstvu, díky kterému kulturní rozmach vzrůstal. Z hlediska

⁴ BĚLINA, Pavel. *České země v evropských dějinách*, s. 32-35.

⁵ HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*, s. 102-103.

demografie počet obyvatel stoupal a dokazoval skutečnost, že toto období vytvořilo poměrně stabilní podmínky pro rozvoj v mnoha směrech. Vzdělání zajišťovalo jistou prestiž, odlišení se. To si mohly dovolit jen skupiny disponující finančními prostředky. Obyčejní lidé v tomto směru zaostávali kvůli společenskému postavení. Kulturní aktivity plnily zprvu úlohu převážně doplňkovou. Přinášely povědomí o dění v okolí a lepší porozumění doby. Intenzita vzdělanosti se od poloviny 16. století do dob před Bílou horou zvyšovala a zastávala stále důležitější roli. Její význam pak nabýval hodnotu zejména v byrokratickém a aristokratickém prostředí, které vyžadovalo určitou úroveň. Řemesla tímto trendem tolik postižena nebyla, protože poznatky a dovednosti byly přenášeny generačně. Postupem času se vzdělání stalo nástrojem reprezentačním, nutností lidí vlastnící hmotné statky.⁶ Učenost se v jednotlivých zemích Koruny české vyvíjela samostatně. Záleželo jak na hospodářských aspektech, tak náboženském přesvědčení a důležitou roli sehrála i centra správy.

3.1. Vynález knihtisku a jeho šíření v českých zemích

Ač je vynález knihtisku připisován Johannesu Gutenbergovi, podobná technologie byla používána v Číně a Koreji už mnohem dříve. On však tiskařský um dovedl téměř k dokonalosti spojením dosavadních poznatků. Na vynález se dívalo dvěma diametrálními pohledy. Jedním byl obdiv a úžas, druhým skepse. Zpočátku byl knihtisk tajným výrobním procesem, postupem času a vlivem okolností se začal šířit dál. Proces rozšiřování v Evropě započal ve druhé polovině 15. století, konkrétněji v 60. a 70. letech.⁷ Do českých zemí se dostal poměrně rychle. Vývoj zde nestagnoval, v kratším časovém úseku na české půdě zdomácněl. Uchyloval se ve významných městech na území českého a moravského prostoru. Knih tisk se dostal do Plzně jedenáctý v celkovém výčtu měst, která fungovala jako centra vynálezu. Proto je také označována jako rodiště knihtisku v Čechách. Vlna nové technologie zasáhla dále Vimperk, Prahu, Kutnou Horu. Morava zaujala sedmácté místo s centrem v Brně, druhým důležitým střediskem byla Olomouc. Avšak tato dvě odlišná prostředí, byť byla součástí jednoho celku, nelze dost dobře srovnávat, jelikož vývoj podmiňovala historická

⁶ PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620*, s. 19-28.

⁷ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 117-120.

fakta. Morava totiž v té době fungovala jako specifická jednotka. Tudíž i náboženské, politické, kulturní a cechovní zázemí bylo rozdílné od Čech.⁸

V Čechách vliv luteránství vyústil v husitství. Jeho poselství v podobě demokratizace vzdělanosti a její rozšíření do obyčejných vrstev obyvatelstva způsobila, že převážná většina produkce byla v českém jazyce, latinský zde ustupoval do pozadí oproti Moravě. Nové myšlenkové proudy zasáhly český prostor významnějším způsobem než vedlejší země Koruny české. Rozhodující roli sehrál i původ tiskařů, kteří byli ovlivněni jazykovou zvyklostí. Silné postavení národního jazyka v Čechách determinovalo řeč knihy a určení pro konkrétní skupinu obecnstva. U moravských tisků převažovala latina, zastoupen byl i německý jazyk. Katolicismus jako hlavní náboženské vyznání a německá správa na tomto území zapříčinily pokles výroby v národním jazyce. V neposlední řadě se v produkci promítly východní vlivy a latinský humanismus daný imigrací tiskařů cizího původu. Též se různily literární žánry. Pro knihtisk bylo předbělohorské období příznivé hlavně za panování Rudolfa II. Vláda Ferdinanda I. přinesla jistá cenzurní opatření, která se vztahovala na všechny tiskárny s výjimkou Plzně, Prahy. Po stavovském povstání v roce 1547 se zákaz rozšířil i na tato dvě centra. Od druhé poloviny století nastal obrat. Na panovnický stolec usedl Maxmilián II., za něhož nepokoje ustupovaly. Rozmach přinesla hlavně vláda Rudolfa II., jehož sběratelský a kulturní entuziasmus vytvořil vhodné prostředí pro rozkvět knihtisku v českých zemích.⁹

3.2. Význam a vliv renesanční knihy

Kniha svým charakterem dokázala ovlivňovat lidské myšlení, často zanechávala otisk v recipientovi. Moc knihy rostla úměrně se stále zvětšující se potřebou po poznání. Do jaké míry byla sama kniha schopna svým obsahem, vzhledem a dalšími jejími atributy působit na člověka? Vlivnost renesanční knižní produkce můžeme reflektovat na příkladu, že v zemích Koruny české v období 1. poloviny 16. století byla zaváděna cenzura. Neškodná díla by

⁸ VOIT, Petr. *Knihtisk 15. a 16. století*, s. 11-12.

⁹ HORÁK, František. *Pět století českého knihtisku*, s. 13-17.

taková opatření nepotřebovala, nekontrolovatelně vydávané tisky s nepohodlnými myšlenkami proti vládnoucím vrstvám ano. Nejen texty takového rázu ovlivňovaly obecnost. I užitkové publikace disponovaly podobnou silou. Jejich praktičnost je vynesla mezi knihy určující směr v české čtenářské obci. Rozmach lékařských spisů usnadňoval život obyčejným obyvatelům, kteří neměli dostatečné finance a vzdělání na pořízení cizojazyčných vydání. Staly se tak významnými příručkami pro léčbu nemocných, pro předcházení chorob. Podobný účel měly herbáře.¹⁰ Každodenní činnosti se též neobešly bez návodů. Jejich význam spočíval ve zkvalitnění práce, rozšíření dovedností a oborových znalostí. Šlo o knihy prospěšné obchodní činnosti, řemeslu etc. Další důležitou oblast tvořily právní texty. Přinášely směrodatná ustanovení, jejichž dodržování bylo nutností. Tento typ textů budil respekt jak vlastním obsahem, tak podobou. Zde se dostává odpovědi na otázku, zda je kniha schopna obsahem, vzhledem a dalšími náležitostmi působit na příjemce.¹¹ „Z hlediska obsahu, typografie, ilustrací a vazby konstatujúc, je krása renesančnej knihy práve v symbióze všetkých jej častí.“¹² Kniha byla schopna vlastním vzhledem vyvolat náležité pocity, které odpovídaly nesenému obsahu. Poskytovala poznání – sebe, minulosti národa, k němuž člověk náležel. Mapovala nové poznatky ze světa, které vrhly Evropu do novověké éry. Rozšíření mezi světa vyžadovalo rozšíření hranic knihy. Mravní pojednání vedla člověka ke ctnostnějšímu životu, k antickému ideálu.¹³

Význam renesanční knihy spočíval ve snaze obrátit čtenáře k plodným textům, ukazoval poznání aplikovatelné do běžného života, rozšiřovalo se povědomí o okolním světě a dění v něm. Tvorba této epochy neměla pouze pozitivní charakter, ale též odvrácenou tvář, která musela být skryta cenzurou. Komenský upozornil na fakt, že: „Nestačí tedy mít dobré knihy, nýbrž třeba je horlivě číst; a nejenom číst, nýbrž i správně jim rozumět, pevně si je vtiskovat v paměť a dobře je vyjadřovat skutky.“¹⁴ Svůj účel plní nejlépe tehdy, když se k ní aktivně přistupuje. Pokud je správně interpretována, může sloužit dobré věci. V opačném případě má sklon stát se nebezpečným instrumentem.

¹⁰ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 166-167.

¹¹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 169-173.

¹² ŽIBRITOVÁ, Gabriela. *Renesancia a kniha*, s. 83.

¹³ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 177-193.

¹⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, s. 144.

3.3. Knihťiskaři a tiskárny

Ekvivalentů slov tiskař a tiskárna se od 16. do 17. století užívalo dost. Tiskárně se říkalo „impresura“, „drukárna“. Tiskaři byli nazýváni „knihtiskaři“, „tisknuteli“, „tiskaři“ a modernější označení pro toto povolání byl pojem „typograf“. Jedinci budovali své tiskárny buď se stálým zázemím, v druhém případě jejich povolání nabývalo kočovné podoby.¹⁵ Splet českých a moravských tiskáren na počátku knihtiskové éry byla řídká, o stálém provozu nelze příliš hovořit. Buď byla činnost na čas přerušena a poté znovu obnovena nebo zanikla úplně. S cizinou, na západ od nás, jsme se v tomto ohledu nemohli rovnat. Východní země na tom byly obdobně jako české. V královských Čechách 16. století tisklo přibližně 75 tiskařů. V Markrabství moravském byl počet o polovinu menší. Zahraniční činnost co do počtu měst, živností a tiskařů mnohonásobně převyšovala tu naši. Přesto zde zahájilo provoz mnoho známých osobností. Hans Pekk, Simprecht Froschauer na Moravě, Jiřík Štyrsa, Oldřich Velenský, Mikuláš Konáč z Hodiškova, Pavel Olivetský, Jan st. Olivetský, Jan Günther, působnost zde měla Tiskárna severinsko-kosořská. Jistě nejvýznamnějšími knihtiskaři byli Jiří Melantrich z Aventina a jeho zeť Daniel Adam z Veleslavína. Četnost tiskáren fungujících pod taktovkou Jednoty bratrské bylo více než 50 %.¹⁶ Vznikaly nejen tiskárny jednotlivců, ale též různých institucí např. církevních řádů premonstrátů a cisterciátů s lokalitou v Mostu nad Dyjí a Zlaté Koruně. Ani šlechta nezaostávala a budovala svoji síť privátních tiskáren. Hynek z Waldštejna ji založil na zámku Dobrovice, Leonhard z Lichtenštejnu v Mikulově, Jan Dubčanský ze Zděnína v Lulči u Brna, Václav Meziřícký z Lomnice v Náměšti etc. Některým tiskárnám, tiskařům a tiskům byla dokonce udělena privilegia. Pražský knihtiskař Bartoloměj Netolický získal tuto výsadu, která mu jako jedinému zaručovala oficiální činnost.¹⁷ Působení zahraničních tiskařů na našem území nebylo zvláštností, tak jako aktivita našich tiskařů za hranicemi své domoviny. Tisky vznikaly v cizině z několika důvodů, mezi které se řadily kvalitativně lepší možnosti zpracování či obcházení zemských zákazů a příkazů. Spolupráce evropských tiskařů byla rutinní záležitostí.¹⁸

¹⁵ TOBOLKA, Zdeněk. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 64.

¹⁶ VOIT, Petr. *Knihtisk 15. a 16. Století*, s. 26-34.

¹⁷ TOBOLKA, Zdeněk. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 65.

¹⁸ HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*, s. 51.

3.3.1. Jiří Melantrich z Aventina

Původním jménem Jiřík Rožďalovský vystupující pod pseudonymem Melantrich byl majitelem největší tiskárny, která si vydobyla své místo na výsluní u nás a respekt si získala i za hranicemi. O dosažení jeho zkušeností jsou dodnes pochybnosti. Není zcela jisté, zda znalosti nabyt ve Vitenberku, v Basileji u Frobenia, v Norimberku ve spolupráci s Güntherem.¹⁹ Potlačené stavovské povstání přineslo v knihtisku značné problémy. Tiskárny se uzavíraly a jedinou úředně schválenou dílnou byla Bartoloměje Netolického. Melantrich byl mužem své doby. Obratně rozvíjená obchodní taktika, smysl pro podnikání ho přivedl na vrchol. Do značné míry využil situace v zemi. Fúzí těchto dvou tiskáren a následným odkupem Netolického oficíny si zajistil přední místo. Byl činným měšťanem, který svou osobu i živnost uměl propagovat. Obklopoval se vysoce postavenými osobami, které mu zajišťovaly konexe. Mezi své spolupracovníky pojal Jana Hodějovského z Hodějova st., Tadeáše Hájka z Hájku, Tomáše Mitise, Pietra Andrea Mattioliho, Vincenza Valgrisi etc. Z jeho dílny vzešlo několik budoucích tiskařů. Na zdejší poměry jeho podnik vykazoval dobrou úroveň, samozřejmě ve srovnání s Frobeniem z Basileje či Aldem Manuziem z Benátek už tak výjimečný nebyl. Nezaměřoval se ani tak na kvantitu vydávaných tisků jako na kvalitu a účel. Z oficíny Melantricha vycházely žánrově různorodé tituly náboženské, naukové, mravokárné, zábavná četba. Zastoupení cizojazyčných tisků bylo malé – němčina nestála v centru zájmu, italsky byl vytištěn jen jeden titul. Po jeho smrti převzal tiskárnu jeho syn, který však špatným nakládáním s majetkem přivedl živnost do svízelné situace. Po jeho smrti se podniku ujal Daniel Adam z Veleslavína, manžel dcery Jiřího Melantricha st. Ten tiskárnu oddlužil a pokračoval v nastíněné tradici, kterou dále rozvíjel.²⁰ Z jeho dílny vzešlo přes dvě stovky publikací. Největší zastoupení měly české knihy, druhé latinské, německé byly pouhé tři, dílo v italštině jedno. K významným počínům se řadila Bible česká a Herbář od Mattioliho, Masopust, Postila. Četnost ročních výtisků se odvíjela od náročnosti tisknutého materiálu. Tudíž kusy, které byly doprovázeny ilustracemi, vyžadovaly delší časový úsek, a tak bylo vydaných děl méně.²¹

¹⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 214.

²⁰ VOIT, Petr. *Knihotisk 15. a 16. století*, s. 43-45.

²¹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 216-220.

3.3.2. Daniel Adam z Veleslavína

Do rodiny se přiženil, po Jiřím Melantrichu ml. zdědil tiskárnu, kterou musel dostat z finančních závazků a udělat z ní konkurenceschopný podnik. Mezi jeho první tisky patřilo dílo O vrchnostech a správciích světských knihy patery, Kronika světa. Veleslavín se dobře orientoval v knižních novinkách, přinášel je do českého prostředí. Nezanevřel ani na tvorbu našinců. Jeho snahy o formování čtenářské obce byly evidentní a jedním z hlavních úkolů byl rozvoj ducha čtenářů. Proto vydal své vlastní dílo – Kalendář historický, jehož úlohou bylo zaujmout a časově neomezit běžného příjemce. Vydával také lékařské spisy např. Apatéku domácí či Regiment zdraví. Jeho tvorba nespočívala jen ve výtisku knih, ale též v její korektuře, kritickému náhledu. Celkově se zabýval lingvistickými aspekty díla. Do tisků přispíval vlastní invencí na rozdíl od Jiřího Melantricha. Dalším jeho počinem bylo nové vydání Herbáře humanisty Mattioliho. Změny přišly s novými ilustracemi, které byly detailnější, dokonalejší co se oborových znalostí týče. Stejně jako jeho tchán, tak i Daniel vydával žánrově různorodou literaturu obohacenou svou dodatkovou prací. Procentuálně vydával obdobné množství knih s podobným jazykovým zastoupením. Po jeho smrti převzala tiskárnu manželka Anna Adamová z Aventinu, poté syn Samuel Adam z Veleslavína.²² Tiskárna sice nezankla, ale byla násilně vtělena do tiskárny jiné. Neblahý osud byl dán i tím, že se Samuel přiklonil k protihabsburské straně, vydával stavovské tisky a projevoval se v soudobé situaci. Útěk do zahraničí pak definitivně podepsal ortel nad dědičnou tiskárnou, která se podílela na kulturním životě předbělohorské doby.²³ Kdyby Samuel nebyl protihabsbursky laděný, nepodporoval stavy, možná by tiskárna neměla tak rychlého konce.

3.4. Klášterní knihovny

Zvyšující se diference mezi lidovými a vládnoucími vrstvami nutně vyústila v revoluci. Husitské dění neblaze zasáhlo do úpadku církevních - klášterních knihoven. Uprázdňením arcibiskupského stolce v následující 1. polovině 16. Století, rozdělením správy

²² BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 222-226.

²³ VOIT, Petr. *Knihotisk 15. a 16. století*, s. 46.

mezi několik dílčích osob, se krize klášterních a dalších církevních institucí prohlubovala. Bezprostředně během hnutí zanikala řada klášterů, jen skrovné množství se zachovalo. Jejich stav byl však natolik decimující, že se řada z nich vůbec neobnovila. Tempo restitucí dochovaných klášterů bylo pomalé, s nedostatkem finančních prostředků byla obnova o to složitější. Stejný osud postihl knihovny těchto institucí, které tvořily jejich nedílnou součást. Zachovala se Knihovna pražské metropolitní kapituly čítající obrovské množství tisků. Mnohé klášterní knihovny ztratily svůj fond během husitského běsnění. Takový osud postihl i Břevnov, jehož obnova trvala řadu let. Fond byl obohacen o tisky humanisty Jana Hodějovského z Hodějova. Pod Břevnov spadal také klášter v Broumově. Osud augustiánské knihovny na Malé Straně nebyl tak žalostný. Svou sbírku si zachovala a byla podporována samotným Rudolfem II. Strahov byl sice po husitství ve špatném stavu, ale péčí opata byl zajištěn finanční přísun na rozšiřování fondu a budování knihovny. Jezuitům – širitelům katolictví, byla přidělena budova pro jejich sbírku. Moravské knihovny předbělohorské doby měly podobné dějiny jako české. Silný pokles členů řeholnictva, nedostatek finančních prostředků na rozvoj přinášel úpadek. I když nebyla tolik zasažena husitskými konflikty, vyvíjela se analogicky. Dochovaly se knihovny v benediktinském klášteře v Rajhradě, v klášteře na Starém Brně etc.²⁴

3.5. Zámecké knihovny

Budování knihovních fondů zámožných humanistů českých zemí patřilo neodmyslitelně k jejich bibliofilským zájmům. Mezi takové patřil Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan Hodějovský z Hodějova, Václav Budovec z Budova či Václav Vřesovec z Vřesovic. Zvláště rudolfínská doba vykazovala zvýšený počet bibliofilsky laděných osobností. Tyto sbírky se mnohdy nedochovaly ucelené, ale byly vtěleny do fondů jiných knihoven. Pomocí majetnických značek – ex libris a supralibros, se dohledaly a přiřadily k jejich původnímu majiteli. Další významnou skupinu tvořily bibliotéky šlechtických rodů, které svým vzhledem i vybavením konkurovaly evropským vzorům. Takového rozměru nabyla knihovna Petra Voka z Rožmberka, kde se soustředilo obrovské množství titulů a

²⁴ CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, s. 87-90.

slučovaly se fondy více knihoven. V jeho službách byl významný knihovník Václav Březan – tvůrce katalogu. Rožmberskou knihovnu postihl nešťastný osud. Stala se válečnou kořistí při švédském drancování. Po odvozu do Švédska se její fond rozdělil na několik částí do několika měst. V Čechách se nepochybně zařadila k nejvýznamnějším bibliotékám evropského rázu. Moravskou obdobou byla knihovna rodu Žerotínů, která si zajistila stejné postavení v rámci Evropy. Založil ji Karel st. ze Žerotína. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic vybudoval lobkovickou knihovnu obsahující největší dochovaný fond Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic.²⁵ Význam budování předbělohorského trendu šlechtických knihoven spočíval hlavně v reprezentaci. Knihy se zřejmě nepožívaly ani tak za účelem uspokojení vzdělávacích potřeb vlastníka, ale pro jeho bibliofilské zájmy. Vášeň ke knižnímu bohatství někdy přerostla hranice za cenu ztráty majetku. Další sbírky jako pernštejská, valdštejská dosahovaly též závratných rozměrů. Nutností je zmínit unikátní fond císaře Rudolfa II., bez jehož zápalu, by tato doba nepřinesla tak velký rozmach kultury. Fondy šlechtických knihoven se do zahraničí dostávaly spolu s majiteli, kteří prozíravě odešli ze země v důsledku zdejšího dění. Druhou cestou, jak se kulturní statky dostávaly do ciziny, bylo drancování švédských válečných jednotek v průběhu třicetileté války.²⁶

3.6. Měšťanské knihovny

Knihovny měšťanů se rozvíjely zejména v rudolfínské době. Zmínky o jejich sbírkách byly zaneseny v inventářích, závětích a předávaly se jednotlivé knihy či celé soubory. Výskyt knih lze připsat faktu, že měšťané své potomky dávali na studia do významných zahraničních univerzitních měst i na tuzemské školy a ke studiu bylo potřeba učebních materiálů.²⁷ Mnoho děl z měšťanských biblioték se rozptýlilo po několika institucích. Důležitým vodítkem při identifikaci jejich majitele byly vlastnické značky, podpisy na knihách. Poměrně velkého rozsahu se těšily libráře Jana Ješína, Pavla Kosteckého, Ludvíka Korálka z Těšína. Největší měšťanskou knihovnu vlastnil Rüdner z Rudenperka, jehož knižní zázemí přesahovalo více

²⁵ CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, s. 94-97.

²⁶ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 261.

²⁷ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 262.

než pět set titulů. Měšťané mnohdy přizpůsobili své sbírky oboru, který vykonávali. Právníci si zřizovali své soukromé, ve většině právnické knihovny, lékaři lékařské apod. Dokonce řemeslnické vrstvy byly rostoucím počtem sbírek zasaženy. Týkalo se to převážně ševců, kupců, materialistů. Měšťané celkově nestrádali a v jejich depozitářích se nacházely knihy všech literárních žánrů.²⁸ „Základní podmínkou rychlého rozvoje měšťanských knihoven byl explozivní rozvoj českého a obecného evropského knihtisku i knižního obchodu od poslední čtvrtiny 16. století, a zvláště po roce 1600. Svoji roli sehrál též rozvoj obchodu, dopravy, poštovního styku, studijních cest i jiného cestování spojeného v řadě případů s nákupem knih.“²⁹

3.7. Vzhled knihoven

Mnoho knihoven si nezachovalo svůj renesanční interiér, který propadl nastupujícím trendům baroka či dalších směrů. Byl předělán v jejich duchu. Původní renesanční výbava se dochovala na zámku v Březnici, dílčí nábytek ve Velkých Losinách, v Náměšti nad Oslavou zase sál, zachovala se ještě jedna klášterní bibliotéka. Způsob ukládání knih ve skříních byl horizontální, ořízka směřovala do místnosti. Na některých exemplářích se vyskytovala jakási signatura, nebyla však pravidlem. Později se knihy uchovávaly opačným způsobem – tedy vertikálně s hřbetem do prostoru. Zřejmě se způsob stavění knihovních jednotek měnil s dobou. Ta přinesla takové rozšíření svazků, že způsob ukládání musel být obměněn, aby vyhovoval požadavkům. Knihy určené k prezenčnímu půjčení byly vybaveny řetězem tzv. *libri catenati* a nalézaly se v knihovnách církevních řádů. Následný vývoj bohužel zničil řadu renesančních interiérů, a tak se pramenná základna zužovala. Baroknímu slohu podlehla např. klášterní knihovna v Břevnově a Broumově, zbavena byla všech renesančních atributů.³⁰

²⁸ CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, s. 99.

²⁹ PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách*, s. 70.

³⁰ CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, s. 100-102.

4. Fenomén kniha

Už 5000 let ukládá lidské pokolení informace na paměťová média, aby se dalo dosažené vědění zprostředkovat dalším generacím, zachovat tak odkaz do budoucnosti. Orální předávání mělo řadu nevýhod, a to především ty, že předávaná informace mohla být buď zdeformována předáváním v řadě několika generací, nebo zcela zapomenuta. Proto rostla potřeba uchovávat informace co nejefektivnějším způsobem. Aby nedocházelo k jejímu vymizení, zkreslení, znehodnocení. Avšak samo médium, na kterém je informace nesena, není zárukou jejího přežití a bezpečného předání. Neboť dva živly měly, mají a budou mít na svědomí ztrátu cenných dokumentů. Prvním je činnost přírody, druhým sám člověk. Na jedné straně ho vedly snahy o zachování velkého počtu informací k vytvoření informačních nosičů, na straně druhé, když se informace stala nepohodlnou, došlo k jejímu cílenému zničení nebo zamezení průniku k příjemci. To jsou dvě zcela protichůdná stanoviska. Knihy byly páleny, cenzurovány, opravovány, ničeny za účelem zdánlivě vyššího dobra. Aby nehlásaly nepohodlné myšlenky, které by mohly ovlivnit řadu lidí. Válečné konflikty rovněž neprospívaly knižní kultuře. Ta se v jejich důsledku stávala pokleslou. Vlivem přírodních katastrof bylo poškozeno či zcela zničeno mnoho materiálů, které nebylo možné obnovit.³¹ Rukopisná epocha měla svůj počátek už ve třetím tisíciletí př. n. l. a prošla dlouhým vývojem. S nejstarším dokázaným písmem se setkáváme kolem roku 3251 př. n. l vzniklým v Egyptě.³²

Kniha plnila ve svém vývoji hned několik funkcí. Jednak byla studnicí poznání, vědění, jindy sloužila jako nástroj k ovlivňování lidu. Tvarovala jejich myšlenky, názory, postoje. Ne vždy byla prostředkem šířícím pravdu, mystifikovala a čtenáři byl předkládán text, který dogmaticky přijímal. To všechno by ale nebylo možné, kdyby nedošlo k vynálezu písma, které bylo nutnou podmínkou vzniku knihy. Dnes je kniha jedním z nejvýznamnějších pramenů, který vypovídá o dobových obrazech světa, společnosti a dalších fenoménů. I když byla literatura mnohdy psána tendenčně, ve prospěch vládnoucí skupiny či jedince, plní však nenahraditelný zdroj, který je třeba uchovat a pečovat o něj.

³¹ CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví*, s. 7.

³² TOBOLKA, Zdeněk. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 12.

Za dobu své existence prošla řadou změn. Ty jsou patrné jak ve vnější podobě, tak obsahové. Měnily se psací látky, psací náčiní, forma knihy, výzdoba, obsah. To vše bylo závislé na mnoha aspektech, a to dějinných, geografických, společenských či politických. Jelikož vývoj je vždy zasazen do kontextu místa, času a prostoru. Mnohé dějinné události bránily rozvoji knižní kultury, která byla pod negativním nátlakem devastována, ničena. Vývoj knih by se dal přirovnat k sinusoidě – periodicky se opakující období rozkvětu a úpadku. Světem hýbalo několik „informačních explozí“. Před obdobím, na které se práce zaměřuje, jím byl vynález knihtisku v 1. polovině 15. století. Zdeněk Tobolka uvádí, že je kniha „[...] měřítkem kulturní vyspělosti svých původců i národů, k nimž náleželi. Jest přínosem jednotlivců i národů ke kultuře veškerého lidstva.“³³ Bez ní by nedocházelo k rozvoji lidského ducha, kultura by upadala a stávala se barbarskou.

4.1. Vnější podoba renesanční knihy

Změny po vynálezu knihtisku způsobily rozšíření knihy, která už nebyla privilegiem bohatých, ale nyní i méně movitých vrstev. Potlačil se výraz bohatství a moci. S těmito změnami přišel přechod od nákladných technik výzdoby po levnější alternativy, které byly rychlejší. Jelikož kniha do té doby nezažila tak obrovský boom co se týče produkce, byla obměna techniky nutná. Hlavními kritérii se stala rychlost, lacinost, úspornost. Změnou prošly nejen pracovní postupy, ale také volba materiálu tomu musela být uzpůsobena. V době renesance se prosadil slepotisk neboli válečková technika. Renesanční epocha vnesla do umělecké tvorby jednoduchost, jemnost, jednotu, zdokonalení vazby na rozdíl od předchozí gotické.³⁴

Je tedy třeba stručně pojednat o gotické knižní vazbě, od které se kolem roku 1520 upustilo, ale některé prvky ještě nějakou dobu přežívaly na renesančním knižním korpusu, než zcela vymizely. Především gotická vazba se od renesanční lišila především v mohutnosti, velkém formátu, nákladnosti, zarovnání do bloku, u kterého buď ořízka chyběla, nebo byla

³³ TOBOLKA, Zdeněk. *Knihy : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 11.

³⁴ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 244.

provedena, ale okraje zůstaly v rovině s knižním blokem. Dalším znakem bylo kování, které sloužilo k ochraně knižní vazby. Tento typ se stal charakteristickým pro období 13. - 16. století. První známky doznívání se projevily koncem 15. století, kdy tento styl začínal nahrazovat nastupující renesanční sloh a upustilo se od něj v první čtvrtině 16. století.³⁵ Přejít ale neprobíhal ve stejnou dobu všude. Z gotického období přetrvávají dále některé prvky – kování, výrobní nástroje etc. V době renesance došlo k substituci dřevěných desek lepenkou. Nahrazena byla vepřovicí a těžké hověziny lehčími barvenými kůžemi, zejména šlo o kůži telecí, skopovou či kozinu. Na obal byl často využíván pergamen, useň, hedvábí na kapitálky lněné nitě na šití, konopí na motouzy, pšeniční škrob a kliš plnily funkci pojidel a lepidel. Papírová lepenka sloužila k vyztužení desek knihy. V pozdějších dobách měl knižní obal funkci zdroje nových zapomenutých materiálů. Právě benátský knihař Aldus Manutius nahradil dřevěné desky lepenkou a využíval sofistikovaných výrobních znalostí z Orientu.³⁶ Další změna přišla s názorem na integritu obsahu a výzdoby knihy. Dekorace měla tvořit spolu s obsahem jednotný celek, měla s ním korespondovat.³⁷ Disharmonie nebyla na místě, byla by negativním elementem v podobě knihy.

Vzhled renesanční knihy byl velmi ovlivněn prvky přicházejícími z Blízkého východu. Do Evropy se dostávaly orientální složky skrze republiku Benátky, která byla mocností disponující loděmi, obratnou obchodní taktikou, významnými styky s Orientem. Synkretismus evropských a blízkovýchodních tendencí byl více než zřejmý. K zemím, které výraznou měrou ovlivňovaly evropské tendence, patřily zejména Egypt, Sýrie, turecké vlivy v Malé Asii a na Balkáně.³⁸ „[...] jako výrazná cesta muslimského vlivu tu působily arabsko-saracénské pozůstatky na Sicílii a maurské panství ve Španělsku [...].“³⁹ Z orientálního prostředí sem pronikla technika zlacení. Spolu s ní byl upraven druh náradí, který měl být vhodnější pro tuto jemnou technologii. V období vývoje české renesanční knihy existovalo několik základních druhů obalů, které však přejímaly i elementy z jiných typů vazeb. Různé techniky se tedy mohly objevit na vazbách, pro něž nebyly příznačné. Např. zlacení na

³⁵ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 101-102.

³⁶ KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*, s. 27-28.

³⁷ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 244.

³⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 245.

³⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 245.

slepotiskové vazbě. Ani u kompozic se nedá hovořit o úplné čistotě prvků, poněvadž kromě klasického rámového a dominantového uspořádání, existoval ještě typ smíšený, který sestával hlavně z prvků těchto dvou kompozic. Ty byly jejími základními stavebními prvky.⁴⁰

Těchto několik vlivů se integrálně podílelo na konstituování renesančního vzhledu knihy. Jak uvádí Petr Voit „*knižní vazba dotváří knižní produkci, bez níž sama o sobě existovat nemůže a je ve svém propojení užitkových a estetických funkcí nedílnou součástí knižní kultury.*“⁴¹ Nebyla pouze nositelem bezúčelné estetické funkce, která by měla jen povrchní charakter, ale vykazovala mnohem hlubší význam a přínos pro knižní kulturu.

4.1.1. Renesanční slepotisková vazba

Knihtisk zapříčinil rozšíření produkce knih, což vyžadovalo zavedení úsporných opatření. Slepotisková vazba byla běžným druhem renesančního knižního obalu. Úlohu úspornější techniky dekorace dobře splňoval slepotisk tlačený válečkem. Šlo o klasický výrobní postup výzdoby knihařů. Typickým uspořádáním jednotlivých prvků pro slepotiskové vazby, byla kompozice rámová. Mezi charakteristické znaky patřil světlý povrch, v menší míře hnědě namořené potažení, hlavní výzdobní technologií se stal slepotisk zasazený do rámové kompozice, knihařskému nářadí dominovala linka a váleček. Materiál zpracované kůže byl v první řadě z kvalitní teletiny a vepřovice. Povahové rysy zmíněných surovin dobře vyhovovaly válečkové technice. V první polovině 16. století se užívala hnědě mořená useň, od období druhé půlky téhož století se přecházelo naopak na nemořené usně světlé barvy.⁴² Na materiálu, který měl menší barevnou intenzitu, krásně kontrastovaly vtisknuté vzory s povrchem. Slepotisk se prováděl tak, že se kůže nejprve vlhčila, následně se vtiskl dekor za pomoci nahřátého náčiní. „*Vlivem vlhka a tepla stopa proti okolí ztmavla.*“⁴³ Vtisk byl pak dobře rozeznatelný od podkladu.

⁴⁰ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 244-249.

⁴¹ VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě*, s. 2.

⁴² BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 246-249.

⁴³ REŽNÝ, Pavel. *Deset kapitol o knižní vazbě*, s. 28.

Technika slepotisku se řadila mezi ekonomičtější pracovní postupy co do výzdoby i po finanční stránce. Tituly byly totiž určeny především pro trh a jejich následný prodej do širších vrstev obyvatelstva. Proto nepatřily mezi pracné záležitosti a nebylo potřeba dokonalých propracovaných nákresů nesoucích individuální prvky. Slepotisk se tedy nalézal ve velké míře na sériových nakladatelských vazbách vydaných děl.⁴⁴ „*Sériovost je vlastní vazbě nakladatelské porízené na zakázku nakladatele jednotně pro všechny exempláře téhož vydání. Její výskyt je od poslední třetiny 15. Století spjat s rozvojem bohatých nakladatelských domů a knižního obchodu.*“⁴⁵ I přes to, že byla určena zejména k masovému prodeji, v dekoru se však mohlo vyskytnout zlacení, ale pouze v menším rozsahu. Pokud měla slepotisková vazba dřevěné desky, byla také vybavena háčkovými sponami tzv. „*klausurami*“, velké formáty knihy zase dírkovými sponami. Klausura byla vyráběna z mosazi. Knižní blok těsně svírala, zamezilo se tak vniknutí nežádoucích vlivů jako např. prachu. U lepenkových desek se nalézala vazadla buď z kůže či textilie. Slepotisková vazba vykazovala celkově větší výskyt kování než zlacená, postupem času však některé prvky mizely. Zvláštní skupinu tvořily v 16. a 17. století velké rukopisné kodexy a kancionály. Mohutnost bukových desek, zesílený pergamen a robustní kování měly své základy v pozdně gotické zvyklosti, která v té době stále přežívala.⁴⁶

4.1.1.1. Rámová kompozice

Skladba výzdoby renesanční knihy se orientovala hlavně na přední desku. Zadní deska a hřbet zůstávaly téměř bez výzdoby. Avšak i tam se mohla vyskytnout drobná dekorace, která ale nebývala častým jevem. Pro slepotisk, jak už bylo zmíněno, byla charakteristická rámová kompozice, šlo o záležitost velmi rozšířenou v období 16. a počátku 17. století.⁴⁷ U titulů byla k vidění rámová osnova sestavená z ráků ve tvaru obdélníku situovaného na výšku, postupující od kraje ke středu desky. Tedy od největší po nejmenší rám, za kterým se

⁴⁴ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 246.

⁴⁵ VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě*, s. 2.

⁴⁶ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká knihy v proměnách staletí*, s. 246-249.

⁴⁷ KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*, s. 28.

nacházelo tzv. střední pole. To bylo ponecháno buď prázdné, nebo vyplněné nějakým vzorem.⁴⁸ Tento typ kompozice se neomezoval jen na uvedené kolonky, ale obsahoval ještě obdélníková pole situovaná na šířku, kde se uváděl titul, datum a supralibros vlastníka. U publikací určených k řadovému prodeji tyto oblasti vyplněny nebyly a čekaly na svého budoucího majitele, který si pak dodatečně nechal zapsat do prázdných polí všechny náležitosti.⁴⁹

4.1.2. Renesanční zlacená vazba

Pro tento typ vazby se využívala výzdoba zlacením. Kolébkou bylo prostředí Orientu. Vynikal knihařským umem na vysoké úrovni jak v užitém materiálu, tak sofistikovanou technikou a vysokým uměleckým zpracováním. Do Evropy se dostal skrze Španělsko a Itálii, šířil se do Francie, Anglie, Německa a českých zemí.⁵⁰ Evropa byla obohacena mnoha prvky, které přicházely právě z Předního východu, a to nejen v oblasti knihařství. Pro renesanční zlacenou vazbu se stala charakteristickou dominantová kompozice. Oproti slepotiskovému obalu byla propracovanější, nákladnější, kvalitnější. Nebyla primárně určena pro řadový prodej knih, ale užívala se zejména pro tituly cennějšího rázu. Knihy v renesanční zlacené vazbě bychom mohli spatřit ve fondech bibliofilů či movitějších majitelů, u kterých měla taková kniha zejména reprezentativní poslání. Materiál užitý na desky byl mořen hnědě, aby barva vynikla na podkladu. Koncem 16. století a počátkem 17. století narůstá počet hnědě mořených usní. Díky barevnému podkladu nabývalo zlacení jiných rozměrů.⁵¹ Užívalo se ale i safiánu, marokénu, šagrénu a šlo o jemně zpracované druhy blízkovýchodních kůží.⁵² Dřevěné desky byly v českých zemích užívány do třetí třetiny 16. století a až ke konci téhož století zvítězila lepenka potažená jemně zpracovanou a barevně mořenou kůží. Dřevěné desky byly také důvodem, proč se na tomto typu obalu vyskytovalo jemné kování. Lepší vazby měly

⁴⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 249.

⁴⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 251.

⁵⁰ HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby*, s. 65.

⁵¹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 248-249.

⁵² HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby*, s. 65.

zlaceno více věcí. Vkládal se kapitálek z hedvábných nití, nechyběla ani ořízka. V tomto případě šlo o obyčejnější druh. Nákladné pozdně renesanční knihy oplývaly ořízkou zlacenou lístkovým zlatem. Podklad většinou tvořil kliš, škrob a další. Pro náročné bylo možné ořízku i malovat. Ty nejnákladnější bývaly přepásány barevnými hedvábnými stuhami či plátnem, ty méně nákladné koženým řemínkem.⁵³

4.1.2.1. Dominantová kompozice

Vyskytovala se od počátku dvacátých let 16. století. Ve středu desky se nacházela razídkem otištěná dominanta různých rozměrů – větších či menších. Ozdobily ji nejrůznější motivy, ať už s figurální tematikou, ornamentální či scénickými vyobrazeními. Dominanta, jak už je patrné z názvu, byla hlavním prvkem struktury. A nejdůležitější na tomto druhu kompozice bylo její umístění do středu, z něhož vévodí celé kompozici. Zbytek výzdoby zůstával v podřízeném stavu. V dominantové kompozici se vyskytovaly volné nezdobené plochy, které ještě více zdůrazňovaly hlavní prvek uprostřed. Ten mívával různé geometrické tvary, z nichž nejpoužívanější byl tvar obdélníku, čtverce, kosodélníku, kruhu, oválu. Objevit se mohl i jiný tvar, avšak tyto se řadily mezi nejčastější. Ozdobný okraj tzv. bordura mívávala buď jednoduchý či členitý rám, u kterého se nacházela zdobená kruhová výseč s umístěním ve vnitřním rohu. Nárožní výplň neměla výhradně pouze tvar zmíněného segmentu, ale mohla být tvořena kolky. Řídící složka byla vrazena plotnou s motivy figurálními, ornamentálními, často šlo o kartuše s arabeskou.⁵⁴ Pokud se stalo, že zlacená ražba byla větší, musel ji vyrazit lis.⁵⁵

4.1.3. Polokožená vazba

Podoba polokožené vazby sestávala z dřevěných desek, které byly potaženy kůží. Avšak nikoliv celé, ale pouze podél hřbetu. Jelikož se nejednalo o složitou a nákladnou

⁵³ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 248-251.

⁵⁴ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 251.

⁵⁵ KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*, s. 29.

alternativu, dekorace postrádala komplikovanost a své místo zaujala spíše neokázalost. Na konci 16. století byla tato vazba určena pro lacinější knihy. Linkování, svislé ornamentální válečkové pásy, doplňkové kolky tvořily výzdobu. Jelikož tento druh vazby nebyl určen pro cenné exponáty, zřídka byla kůže zlacena a šlo tedy spíše o výjimku. Pokud se ale jednalo o vzácnější typ, zlacení se využilo.⁵⁶

4.1.4. Pergamenová vazba

Hojný výskyt pergamenových vazeb lze datovat na sklonek 16. a 17. století. Dřevěné desky vystřídala lepenka, hřbet postrádal zaoblení a byl plochý, desky nebyly rovné, nýbrž vykazovaly jistý přehyb, který někdy až zakrýval ořízku knihy. Ta většinou nezůstala v přirozeném vzhledu, ale doplňovalo ji zlacení či barvení nejčastěji v rumělkové barvě. Jako vazadlo sloužila kožená či textilní stuha, která zavírala knižní blok. „*Byly užívány pravé vazy, tvořené pergamenovými řemínky, stočenými z proužků pergamenu nebo šlach.*“⁵⁷ Nestočený proužek zajišťoval lepší přilnavost ke knižnímu bloku. Jelikož jakost teletiny, vepřovice a koziny byla vyššího stupně, užívalo se právě jich jako vhodného materiálu. Splňovaly důležité kritérium trvanlivosti pro delší životnost knihy. Protože šlo právě o pergamen, musel se brát zřetel na jeho vlastnosti, podstatu. Byl totiž schopen vyjádřit krásu sám o sobě, bez opulentních výzdob. Komplikovaná dekorace mu ubírala na přirozeném půvabu. Už samotné pergamenové pásy v hřbetu knihy sloužily jako ozdobný materiál vazby. Umocňovala to vhodná volba barvy pergamenu, která mohla být v kontrastu s podkladovým materiálem. Žádoucí byla hlavně střídmost u linek, obloučků, razidel. Vynikla tak přirozená podstata pergamenu. Snaha o restrikci vzorů je evidentní. Vzácnější tituly se pyšnily zlacenou středovou i linkovou výzdobou.⁵⁸ Ani zde se to nemohlo s dekorací přehánět. „*Některé*

⁵⁶ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 248.

⁵⁷ REŽNÝ, Pavel. *Deset kapitol o knižní vazbě*, s. 15.

⁵⁸ REŽNÝ, Pavel. *Deset kapitol o knižní vazbě*, s. 15-20.

*celopergamenové vazby se vůbec nezdobily a nanejvýše nesly jen kaligrafické nápisy na hřbetech.*⁵⁹ Materiál zkrátka predikoval četnost výzdobných motivů na knižní vazbě.

4.1.5. Knihvazači

Změny, které doba přinesla, se nedotkly pouze technik výroby, ale i práce samotného knihvazače. Šlo o přímou úměrnost, kdy se stoupající poptávkou, stoupala i výkonnost řemeslníka. V pracovní náplni knihařů nebyla často patrná diference a mnohdy se v jedné osobě slučovala specifika jiné profese. I když se zaměřovali především na zhotovení vazby a dekoru knihy, mnohdy knižní výrobky sami prodávali. Spolupracovali s učedníky a mistry z řad kožedělných, kovových, textilních výrob. Pro vnější podobu knihy – vazbu, spolupracovali s pergameníky, koželuhy, kvůli vnitřnímu vybavení zase s papírníky či tkalci – jejich práce se projevila i co se týče vnějšku, pro zhotovení knihařského náčiní kooperovali s kovolijci, kovorytci a zlatníky.⁶⁰ Šlo o osoby, které se významnou měrou podílely na tvorbě knižního celku. Absence těchto artefaktů by byla fatální. Součinnost řemesel patřila k nutnosti, i když knihař zvládal více, nemohl postihnout veškerá umění a řemesla. Desky knihy si vyráběl sám, ať už šlo o dřevěné nebo lepenkové. Z hlediska lepenkové vazby by se dalo říci, že knihař byl takovým dobovým recyklátorem. Nepotřebné knihy zhodnotil ve formě desek, které později sloužily jako jedinečný zdroj téměř zapomenutých textů, v té době prakticky bezcenných. V případě pergamenu to bylo obdobné. Na hřbetních páskách se uchovala také řada textů. Knihař byl dále původcem kompozice knihy. České země ovlivnilo polské knihvazačství s centrem v Krakově, protože odtud přicházelo mnoho knihařů. Síť dílen se rozprostřela po celém území Čech s hlavním centrem v Praze, na Moravě fungovaly českobratrské tiskárny např. Mladá Boleslav, Ivančice u Brna.⁶¹ Největší koncentrace knihvazačů se nalézala v centrech rozvoje knihtisku. Dále se objevovali tam, kde vzkvétal knižní obchod a vše spojené s produkcí. Projevovaly se snahy o pokrytí více vrstev obyvatelstva, které mělo zájem o knižní kulturu. Změny byly patrné v přesunutí oblasti

⁵⁹ VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě*, s. 10.

⁶⁰ VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě*, s. 3.

⁶¹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 247-256.

působení knihvazačských dílen. Dílny se přesouvaly z dřívějších míst při kláštorech a univerzitách na pole světské.⁶² V době renesance totiž probíhal proces tzv. laicizace řemesel. To znamená, že církevní vliv byl eliminován. „[...] renesanční knihvazači se uplatňovali hlavně ve službách dvora, zámožných bibliofilů a předních knihařských domů.“⁶³

4.1.5.1. Knihařské nástroje

Mezi základní knihařské náčiní určené k výzdobě patřil kolek, fileta, kolečko, váleček, plotna. Toto ruční nářadí užívané i v dnešní době, bylo ustáleno v období renesance. Předměty determinované k vytváření výzdoby, zhotovovali kovorytci, zlatníci, zámečníci, zkrátka řemeslníci, kteří vytvářeli nejrůznější ozdobné reliéfy, jemné rytí apod. Knihařské nástroje však nepocházely pouze z českých zemí. Výrobky byly často dopravovány z jiných oblastí, z nichž dovoz pocházel převážně ze Saska. Na plotnách (razidlech) a válečcích se objevovaly dobové motivy ovlivněné často děním v konkrétní lokalitě. I v Čechách se do nářadí promítla specifika tohoto prostředí. Náměty motivů nabývaly v různých dílnách různých podob. Vlastnictví lze tedy dobře přiřadit určité dílně, která vynikala právě takovou zvláštností, jedinečností. Dekor renesančního nářadí byl velmi rozmanitý. Mezi oblíbené figurální motivy patřily zosobněné vlastnosti, vyobrazení vysoce postavených osob jako byl panovník, oblíbenost si zajistili reformátoři, antičtí velikáni, humanisté, hojně se vyskytovali světci, patroni země. Vynechány nebyly ani alegorické a biblické náměty. U ornamentálního zdobení se řadily mezi populární rostlinné dekorace. Šlo především o květy, lístečky, úponky, plody. Typické pro vazby byly kartuše – zdobné rámy a arabeska s rostlinnou tematikou.⁶⁴ Na vazbě se vyskytla i zvláštní skupina tzv. *supra libros*. Plotny s vyraženým majetnickým označením byly v této době už poměrně běžnou záležitostí.⁶⁵ Zkrátka to, co bylo módní, se vyskytovalo i na knihařském náčiní a dekorovalo renesanční knihu. V 16. století se dokonce vydávaly vzorníky, předlohy, grafické listy, které sloužily jako knihařova inspirace.⁶⁶

⁶² VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě*, s. 3.

⁶³ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 255.

⁶⁴ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 252-253.

⁶⁵ TOBOLKA, Zdeněk. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 206.

⁶⁶ KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*, s.29.

Samozřejmě se bral ohled na možnosti kovorytců při zhotovování výrobků. „[...] renesanční knihařské nářadí je mnohem individualizovanější, méně unifikované, třebaže základní ornamentální motivy a tvary, dané dobovým kánonem a módou, se rovněž opakují.“⁶⁷ To znamená, že byl brán větší ohled na osobitý přístup tvůrce dekoru a menší zřetel na jeho jednotnost.

4.2. Vnitřní podoba renesanční knihy

Vnitřní podoba tištěné knihy prošla nutnými změnami, které si vyžádaly okolnosti. Od rukopisných děl se musela odlišovat, neboť vznikala rozdílným způsobem. Obsahově byl patrný přechod od scholastických textů k plnohodnotným dílům, o která se zajímala čtenářská obec. Hlavní psací látkou se stal knihtiskový papír. Nové typy písma, které pronikaly do českých zemí, měly svůj původ v sousedním Německu. A celkově nás ovlivňovalo dění ve střední Evropě. S vynálezem knihtisku přicházejí i nové trendy. Ty se objevily až s tištěnou knihou a rukopisným dílům byly dosud neznámé. Zaváděly se oblasti určené pro původce a majitele knihy. Orientaci v tisku usnadňovalo stránkování, rejstříky, obsahy.⁶⁸

4.2.1. Psací látka

Papír, jako mnoho dalších věcí, nebyl výdobytkem Evropy. Na starý kontinent se dostal prostřednictvím Arabů, kteří ho rozšířili na Pyrenejský poloostrov - odtud se šířil dále. Do střední Evropy dorazil přibližně ve 2. polovině 14. století. Kvalita papíru 16. a 17. století vykazovala dobrou úroveň.⁶⁹ I když se stal levnější alternativou pergamenu, nákupní cena v té době paradoxně laciná nebyla. Výroba se soustřeďovala na místa s přístupem k vodnímu toku. Voda byla totiž nedílnou součástí při zhotovování papíru, který se vyráběl z rozdrčených hadrů. Mezi vlastnosti knihtiskového papíru patřila jemnost a hladkost. Vyráběl se odlišně než papír určený pro psaní a tisklo se na něj z výšky. Nedílnou součástí této psací látky byl tzv.

⁶⁷ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 252-253.

⁶⁸ HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti*, s. 102.

⁶⁹ ČAPKA, František, SANTLEROVÁ, Květoslava. *Z dějin vývoje písma*, s. 11.

filigrán, česky se mu říkalo průsvitka. Šlo o značku papírny, odkud archy pocházely. Nejstarší česká značka měla svůj původ ve Starém Městě pražském, datována byla do roku 1524.⁷⁰ První papírna byla v českém prostoru sice založena dříve, vzhledem k náplni mé práce se zaměřím na ty po roce 1520. Od roku 1524 fungovala ve Starém Městě pražském. Na Moravě existovaly papírny také na počátku 16. století v Olomouci, od roku 1520 znali výrobu papíru i ve Velkých Losinách, Slezsko mělo první papírnu také na začátku téhož století.⁷¹

4.2.2. Písmo

V období renesance došlo k dichotomii latinského písma, a to na linii humanistickou a novogotickou. V českých zemích působily hlavně formy novogotických písem, které vycházely z předešlého písma gotického.⁷² „[...] zachycovalo fonetický charakter češtiny směsicí spřežkového a diakritického pravopisu.”⁷³ V 16. století se u nás prosadil švabach a fraktura. Na vývoj písma zde působily německé vlivy, jelikož litery byly často importovány z německého prostředí. Písmo švabachu bylo čitelné, vhodné pro český jazyk a dostalo se mu uznání jako tiskového písma. Mezi propagátory patřil např. Jiří Melantrich. U něj švabach získal jistý specifický ráz, a proto bylo písmo nazýváno jeho jménem. Dle úsudků dobových tiskařů, se švabach nestal nejvhodnějším tiskařským písmem z důvodu prostorovosti. Poměrně široký rozptyl, který určoval už oválný tvar, zabíral hodně místa. Proto také v druhé polovině 16. století se od něj začalo upouštět a plnilo spíše funkci vyznačovací. Dalším písmem užívaným pro tisk, byla fraktura. Vzhledem k jejím rysům, se stala vhodnější. Úspornost zaručovaly štíhlé a špičaté litery.⁷⁴ Od roku 1525 se stala konkurentem švabachu, který jejímu náporu podlehl na sklonku 16. a 17. století. Do českých zemí se tento typ dostal skrze tiskaře Bartoloměje Netolického roku 1542. Druhá linie zvaná humanistická v čele

⁷⁰ VOIT, Petr. *Nauka o papíru*, s. 2-5.

⁷¹ TOBOLKA, Zdeněk. *Kniha : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 24.

⁷² ČAPKA, František, SANTLEROVÁ, Květoslava. *Z dějin vývoje písma*, s. 83.

⁷³ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, s. 57.

⁷⁴ ČAPKA, František, SANTLEROVÁ, Květoslava. *Z dějin vývoje písma*, s. 83-89.

s antikvou se u nás vyskytla roku 1533. Zanesena byla v gramatice Václava Beneše Optáta. Vydal ji Kašpar Aorg, který v té době působil v Náměšti na Moravě. Antikva se dlouho potýkala s gotickými písmi, které nakonec vystřídala.⁷⁵ Dříve se využívala pro sazbu latinských textů, jelikož gotický a novogotický typ byl příhodnější pro českou sazbu a zpočátku nebyla vítanou a zájmu hodnou záležitostí.⁷⁶

4.2.3. Obsah knihy

Knihy prošly ve svém vývoji řadou změn z hlediska obsahové stránky. S novými objevy, se zvyšovala touha po poznání. Čtenáři byly takové informace zprostředkovány v cestopisech, vědeckých pojednání, naučné literatuře. Jalové texty ztrácely na hodnotě, člověku nic nepřinášely. Obsah knih se měnil na plodný a příjemce získával žádané poznatky. Rozvoj zeměpisného zaměření byl markantní. Svou oblíbenost si získaly mapy, cestopisy.⁷⁷ Dále kalendáře, které obsahovaly nejrůznější poučky a pokyny pro zdravější život. Dnes jsou tyto texty známé hlavně z lepenkových desek, kde byly objeveny. Vydávaly se herbáře, z nichž jednoznačně nejvýznamnějším se stal ten od Mattioliho. Tištěny byly kuchařky, poučné spisky a mnoho dalších. Tyto skupiny knih se staly v čtenářské obci žádané. Obsah se zaměřoval především na pragmatickou stránku věci.⁷⁸ Rovněž vznikala díla s historickou tematikou a díla, která kodifikovala český jazyk. Ten byl pak nazýván „veleslavínskou češtinou“. Stala se vzorem a vrcholným projevem jazyka. Rozvíjela se také zábavně laděná próza. Zmíněný výčet tvořily hlavně česky tištěné knihy. V latinském proudu převládala poezie, próza stála v pozadí. V 16. století počet latinsky psaných básníků roste. Mezi nejznámější literáty lze zařadit Jana Campania Vodňanského, Tomáše Mitise či Jana Chorinnuse.⁷⁹ Vnitřní podobu knihy však ovlivňovaly faktory jako svrchu nařízená cenzura

⁷⁵ TOBOLKA, Zdeněk. *Knihy : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 94-97.

⁷⁶ VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, s. 57.

⁷⁷ HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*, s. 8.

⁷⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 164-172.

⁷⁹ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátku k dnešku*, s. 114-117.

omezující tisk knih a v neposlední řadě na vývoj působilo směřování českého stavovského státu.⁸⁰

4.2.4. Výbava renesanční knihy

K tištěné knize 16. století patřil zdobený titulní list. S různorodou tematikou, s různou velikostí. Uprostřed se nacházel obdélník, v kterém byl vepsán často dvoubarevný text – červený a černý. Obsahoval název díla, datum vydání či vepsání a další přípisů. Okolo byly k vidění rozmanité ilustrační náměty biblického, církevního, společenského a naturálního rázu.⁸¹ Sloužil jako ochranná strana a nositel informací s estetickou úpravou. Pro lepší rozlišení mezi koncem popisných údajů a vlastním textem knihy byl rub listu ponechán prázdný.⁸² I další strany renesanční knihy bohatě zdobila heraldická vyobrazení, portréty osobností, které měly s knihou co dočinění. Např. díla pocházející z moravských tiskáren měla propracovanou výzdobu. Hojnou dřevořezovou ilustrační výbavou se pyšnil třeba Mattioliho herbář či Melantriška. Iniciály českých tisků nevykazovaly vlastní míru invence, ale předlohu získávaly ve starších vzorech. Naopak v dílnách na Moravě byl patrný důvtip ve výtvarné tvorbě např. u Jana Blahoslava. Téměř vše, co bylo prázdné, se něčím zaplnilo. Ani záhlaví se neponechalo čisté, nýbrž se zdobilo linkami, vlasy s figurami, florálními motivy, výjevy z fauny nebo geometrickými tvary.⁸³ Nedílnou součástí výbavy svazku tvořily tiskařské a nakladatelské značky, které se objevily až s příchodem tištěných děl. Měly jednak funkci estetickou a sloužily k identifikaci geneze knihy a její hodnoty, kvality. Ne pokaždé byl signet originálním výtvozem tiskaře. Nové značky mnohdy nevymýšleli, ale přejímali už starší znaky typické pro jiné nakladatele. K dalším náležitostem knihy patřil obsah, který u nás zavedl Pavel Severýn, dále věnování, předmluva, úvod a rejstřík. Např. rejstřík Oldřicha Velenského pocházející z roku 1522. Ani stránkování knih už nebylo zcela neznámou oblastí. První

⁸⁰ HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*, s. 141.

⁸¹ HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti*, s. 106.

⁸² VOIT, Petr. *Encyklopedie : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, s. 932.

⁸³ HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti*, s. 102-133.

paginace se objevily na rozměrnějších dílech. V roce 1530 u Kašpara Aorga či Pavla Severýna.⁸⁴ V knihách se vyskytovala i oblast tzv. ex libris. Šlo o majetnické označení, které bylo už vlastní rukopisné knize a odtud se dostalo do tištěné. Všechny náležitosti majetnické značky se vepsaly na papírek, který se lepil na počáteční strany knihy – buď na první stranu či přední příděští. Mezi nejstarší česká ex libris lze řadit to od Jana z Lipé pocházející z roku 1541 a Jana Hodějovského z Hodějova, které bylo vyrobeno o pět let později.⁸⁵

⁸⁴ TOBOLKA, Zdeněk. *Knihy : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 161-164.

⁸⁵ TOBOLKA, Zdeněk. *Knihy : její vznik, vývoj a rozbor*, s. 206-207.

5. Závěr

Ve své práci jsem se snažila zmapovat vývoj renesanční knihy v českých zemích od roku 1520 – 1620. V úvodu je nastíněn projev renesance v mnohých oblastech se zřetelem na naše prostředí. Historické pozadí má ukázat, za jakých okolností se kniha vyvíjela do svébytné renesanční podoby. Nakonec vyústění vnitropolitického dění v nábožensko-velmocenský válečný konflikt zpečetilo její osud na dlouhou dobu.

Cílem kapitoly o vzdělanosti předbělohorské doby je ukázat, jak společnost v českých zemích začala rozšiřovat své rozhledy a angažovala se v kulturních oblastech a tím posilovala prestižní postavení. Za takovým posunem stál rychlý rozvoj knihtisku, který podporoval masovou knižní produkci. Tak se kniha dostávala do povědomí stále většího množství lidí a rozšiřovala se čtenářská obec, s níž rostl i počet knihoven. Úměrně vývoji také počet knihtiskařů. Cenzurní opatření však neprospívala produkci, ohrožovala tiskaře, kteří v té době nebyli schopni udržet svůj podnik životaschopný. Renesance se v prostředí českých zemí značně promítla v architektuře. Neopomenula pozměnit ani vzhled renesančních knihoven, v kterých se vlivem trendů a mohutnění knihovního fondu měnil způsob uspořádání a ukládání. Význam renesanční knihy spočíval v posunu od středověkých scholastických textů k účelným pojednáním často pragmaticky zaměřeným. Oslovila masu lidí ve všech vrstvách, stala se dostupnější po všech stránkách.

Další důležitá část mé bakalářské práce je zaměřena na samotnou vnitřní a vnější podobu knihy. Popsala jsem dílčí části, bez kterých by její existence nebyla možná. Vazba neměla pouze estetickou funkci, ale též byla po funkční stránce významnou součástí knihy. Prozrazovala více než jen umělecké kvality provedené práce, ale byla nositelkou identifikačních znamení, která prozrazovala mnoho o majiteli knihy. Zastoupeny byly i jiné značky, které identifikovaly tvůrce knihy. Vnitřní podoba titulů se také proměňovala s renesančními tendencemi. Přizpůsobení psací látky a písma knihtiskovým potřebám bylo nutností. Vzhled i náplň odrážely myšlenky tohoto slohu - individuální pojetí, obrat k člověku a jeho potřebám, obnova antických ideálů, nacionální rozvoj a rozvoj vědeckosti.

6. Seznam použité literatury

1. BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P. *České země v evropských dějinách*. Praha : Paseka, 2006. ISBN 80-7185-792-0.
2. BOHATCOVÁ, Mirjam, HLAVÁČEK, Ivan, KNEIDL, Pravoslav, KRÁSA, Josef, NUSKA, Bohumil. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha : Panorama, 1999. ISBN 80-7038-131-0.
3. CEJPEK, Jiří, HLAVÁČEK, Ivan, KNEIDL, Pravoslav. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*. Praha : Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-163-3.
4. CEJPEK, Jiří, ČINČERA, Jan, HLAVÁČEK, Ivan, KNEIDL, Pravoslav. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha : Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0323-3.
5. ČAPKA, František, SANTLEROVÁ, Květoslava. *Z dějin vývoje písma*. Brno : Masarykova univerzita, 1998. ISBN 80-210-1792-9.
6. GARIN, Eugenio. *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-653-0.
7. HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby : od nejstarších dob do konce 19. stol.* Praha : Orbis, 1959.
8. HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha : František Novák, 1948.
9. HORÁK, František. *Pět století českého knihtisku = Pjat' stoletij češskogo knigopečatanija = Fünf Jahrhunderte tschechischer Buchdruckerkunst = Five hundred years of Czech printing*. Praha : Odeon, 1968.
10. HOŘEC, Jaromír. *Počátky české knihy*. Praha : Votobia, 2003. ISBN 80-7220-127-1.

11. KOMENSKÝ, Jan A., SEDLÁČEK, Miroslav, ed. *Jana Amose Komenského Obecná porada o nápravě věcí lidských : (výbor z díla)*. Brno : Soliton, 2007. ISBN 978-80-239-8919.
12. KRÁL, Jindřich. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*. Brno : Knihař, 1999. ISBN 80-901924-8-3.
13. LEHÁR, Jan, STICH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8.
14. PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 : (Všední dny kulturního života)*. Praha : Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-789-3.
15. REŽNÝ, Pavel. *Deset kapitol o knižní vazbě*. Černošice : Arcus, 2000. ISBN 978-80-902442-3-8.
16. TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Kniha : Její vznik, vývoj a rozbor*. Praha : Orbis, 1950.
17. VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. Praha : Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-390-9.
18. VOIT, Petr. *Knihtisk 15. a 16. století* [online]. 2008 [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: http://texty.jinonice.cuni.cz/studijni-texty/voit-petr/voit_05.pdf/view
19. VOIT, Petr. *Nauka o knižní vazbě* [online]. 2007 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: http://texty.jinonice.cuni.cz/acl_users/credentials_cookie_auth/require_login?came_from=http%3A//texty.jinonice.cuni.cz/studijni-texty/voit-petr/nauka-o-knizni-vazbe/exfile_view
20. VOIT, Petr. *Nauka o papíru* [online]. 2007 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z: <http://texty.jinonice.cuni.cz/studijni-texty/voit-petr/nauka-o-papiru/view>
21. ŽIBRITOVÁ, Gabriela. *Renesancia a kniha*. Knižnica [online]. 2011, č. 1 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z: http://www.snk.sk/images/snk/casopis_kniznica/2011/83.pdf

7. Přílohy

Příloha č. 1. **Knihtisk.** Dostupné z:

<http://www.phil.muni.cz/~brozova/>.

Příloha č. 2. **Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg.** Dostupné z:

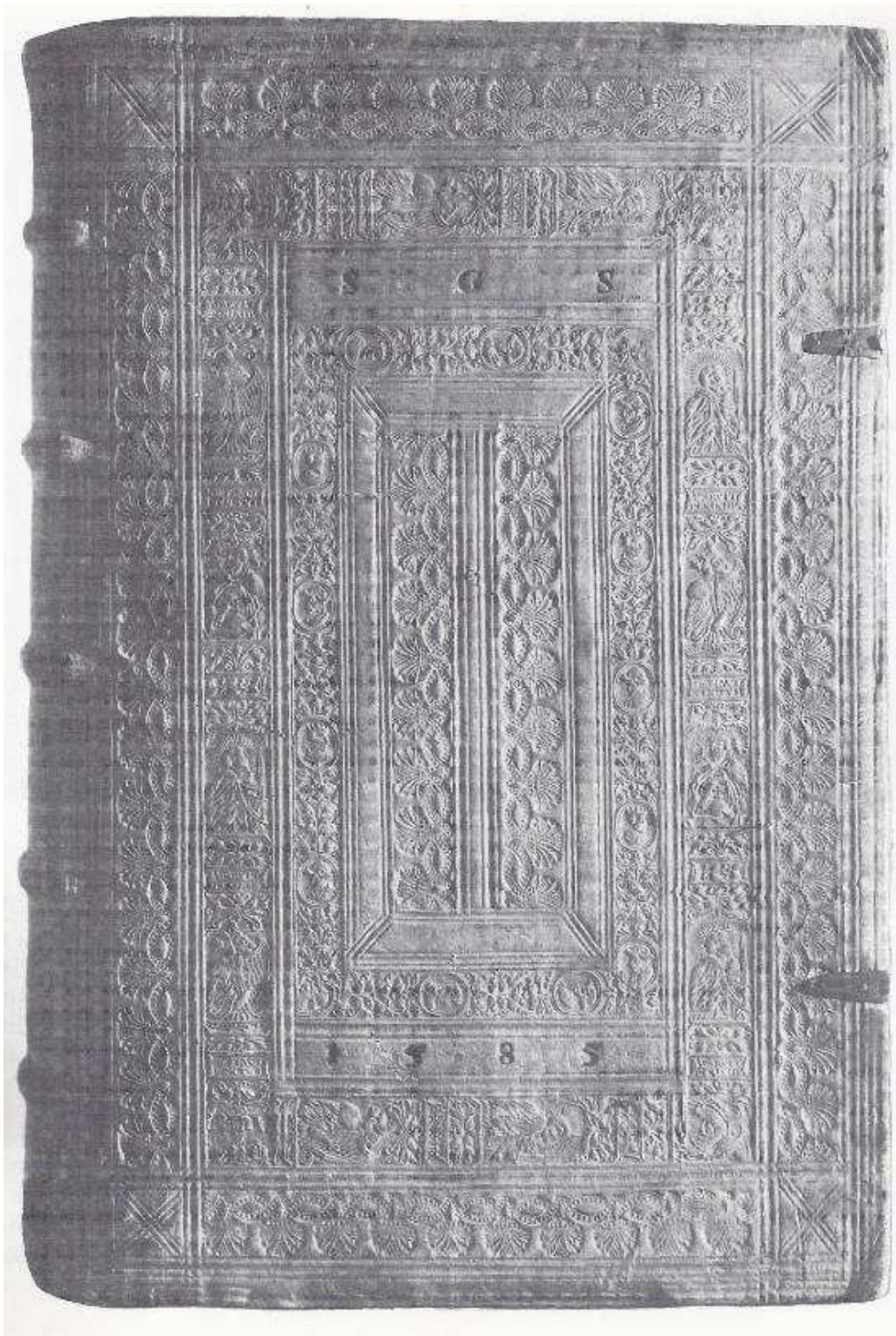
http://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Gutenberg#/media/File:Johannes_Gutenberg.jpg.

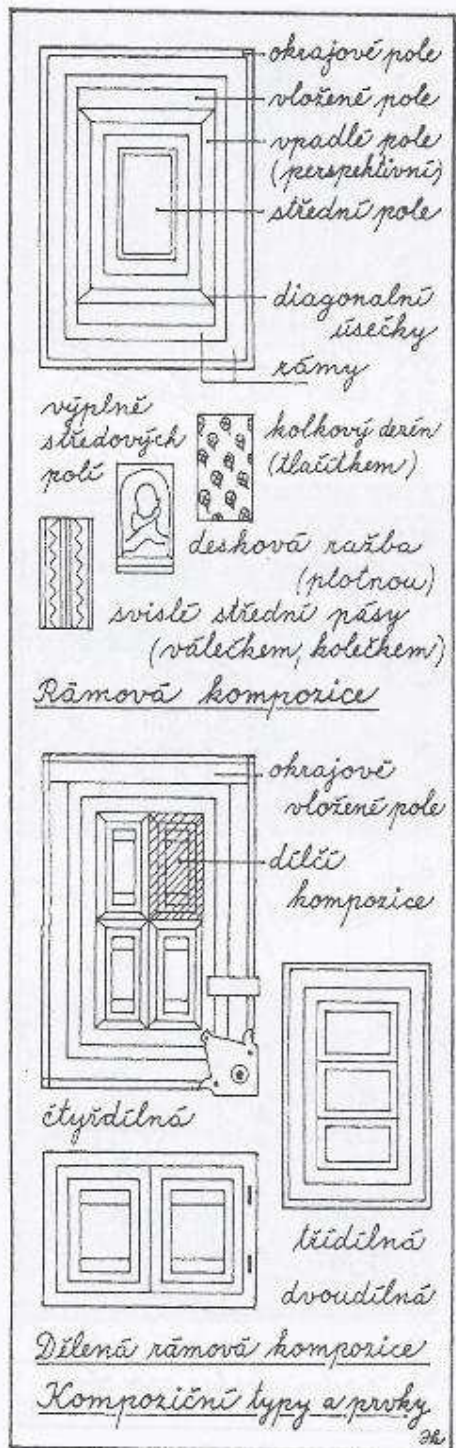
Příloha č. 3. **Bible česká, tisk Jiří Melantrich, Praha, 1570.** Kopie z knihy: Hořec, J. *Počátky české knihy.* [Česko] : J. Hořec, 2003.

Příloha č. 4. **Znak Jiřího Melantricha, Praha, 1549.** Kopie z knihy: Hořec, J. *Počátky české knihy* [Česko] : J. Hořec, 2003.

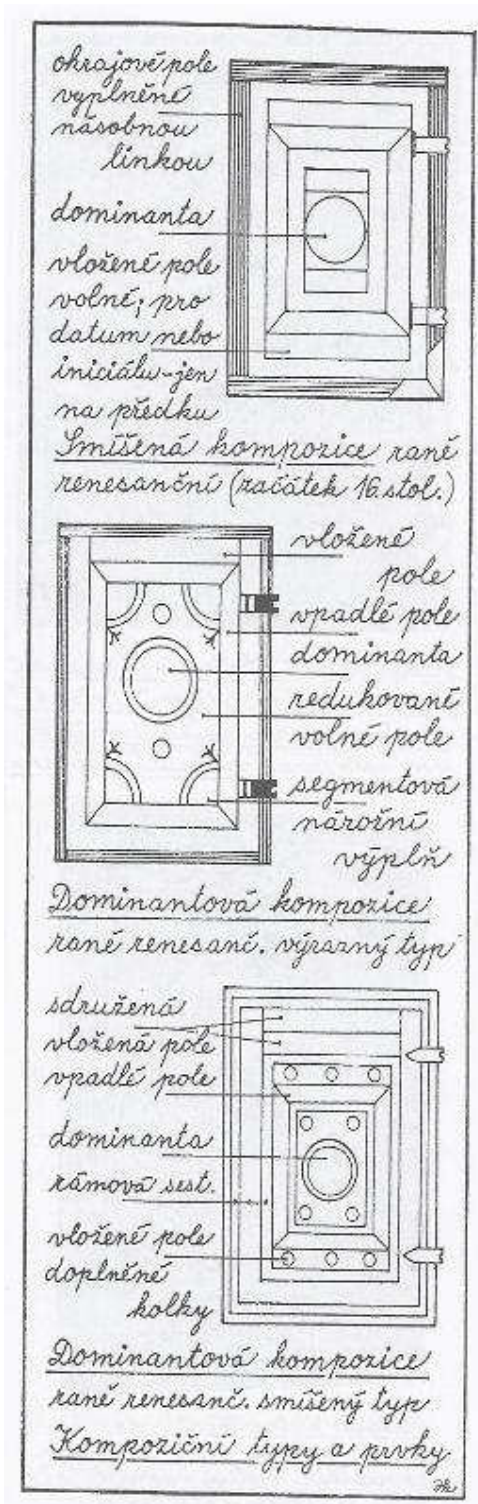
Příloha č. 5. Slepotisková vazba pražského kniháře Kryštofa Mejšnara z roku 1585, tlačaná useň na dřevě. Kopie z knihy: Bohatcová, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. [Česko] : M. Bohatcová, 1990, s. 257.

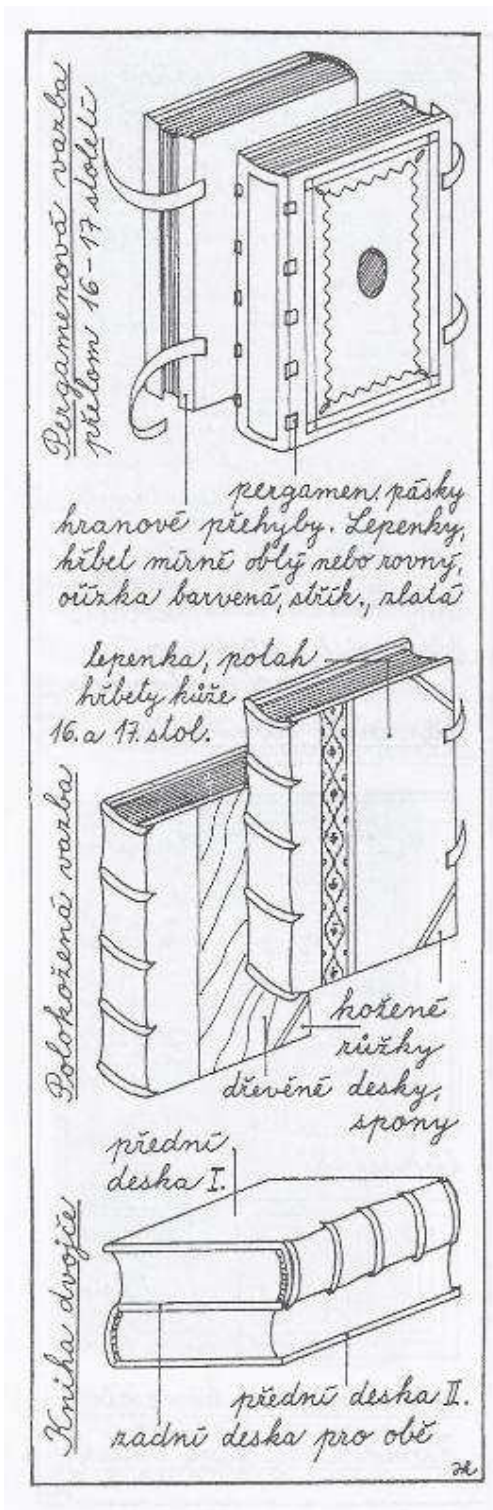
Příloha č. 6. **Rámová kompozice.** Kopie z knihy: Král, J. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru.* [Česko] : J. Král, 1999, s. 31.

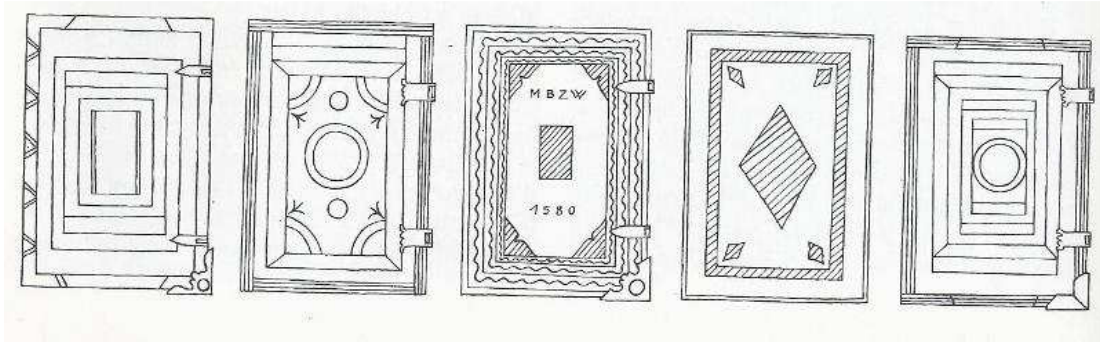
Příloha č. 7. Raně renesanční vazba pražské dílny z roku 1528, zlacená bílá useň na dřevě. Kopie z knihy: Bohatcová, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. [Česko] : M. Bohatcová, 1990, s. 250.

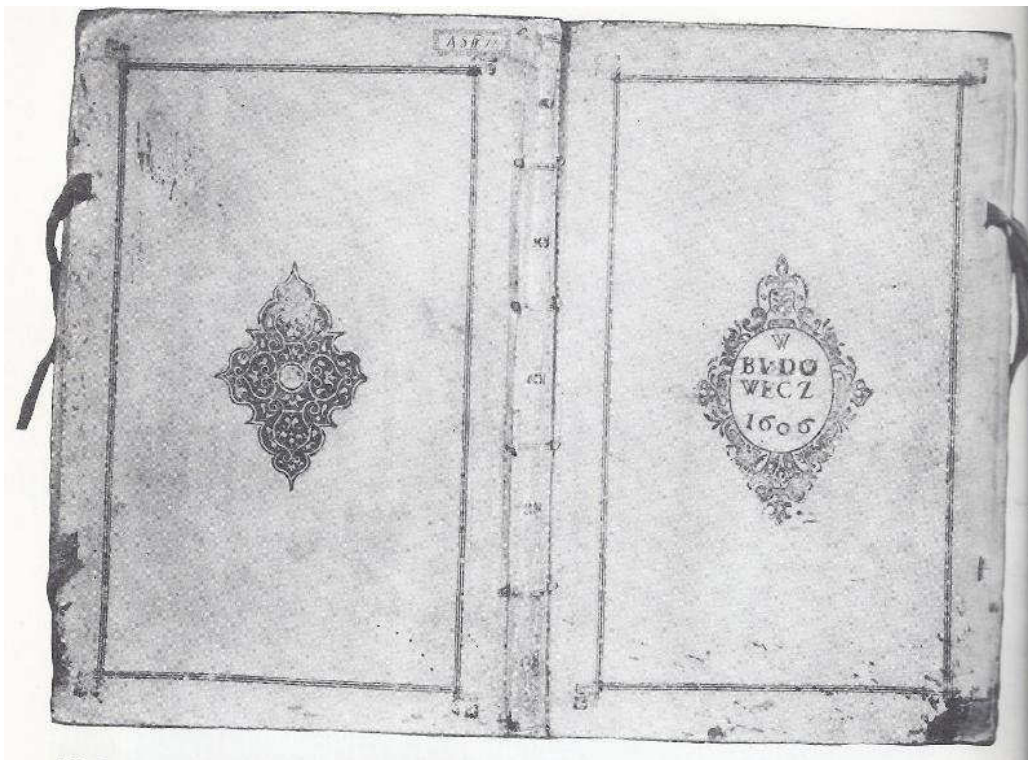
Příloha č. 8. **Dominantová kompozice.** Kopie z knihy: Král, J. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru.* [Česko] : J. Král, 1999, s. 29.

Příloha č. 9. Ukázka pergaménové a polokožené vazby. Kopie z knihy: Král, J. *Moderní knihařství : souborné zpracování poznatků z oboru*. [Česko] : J. Král, 1999, s. 32.

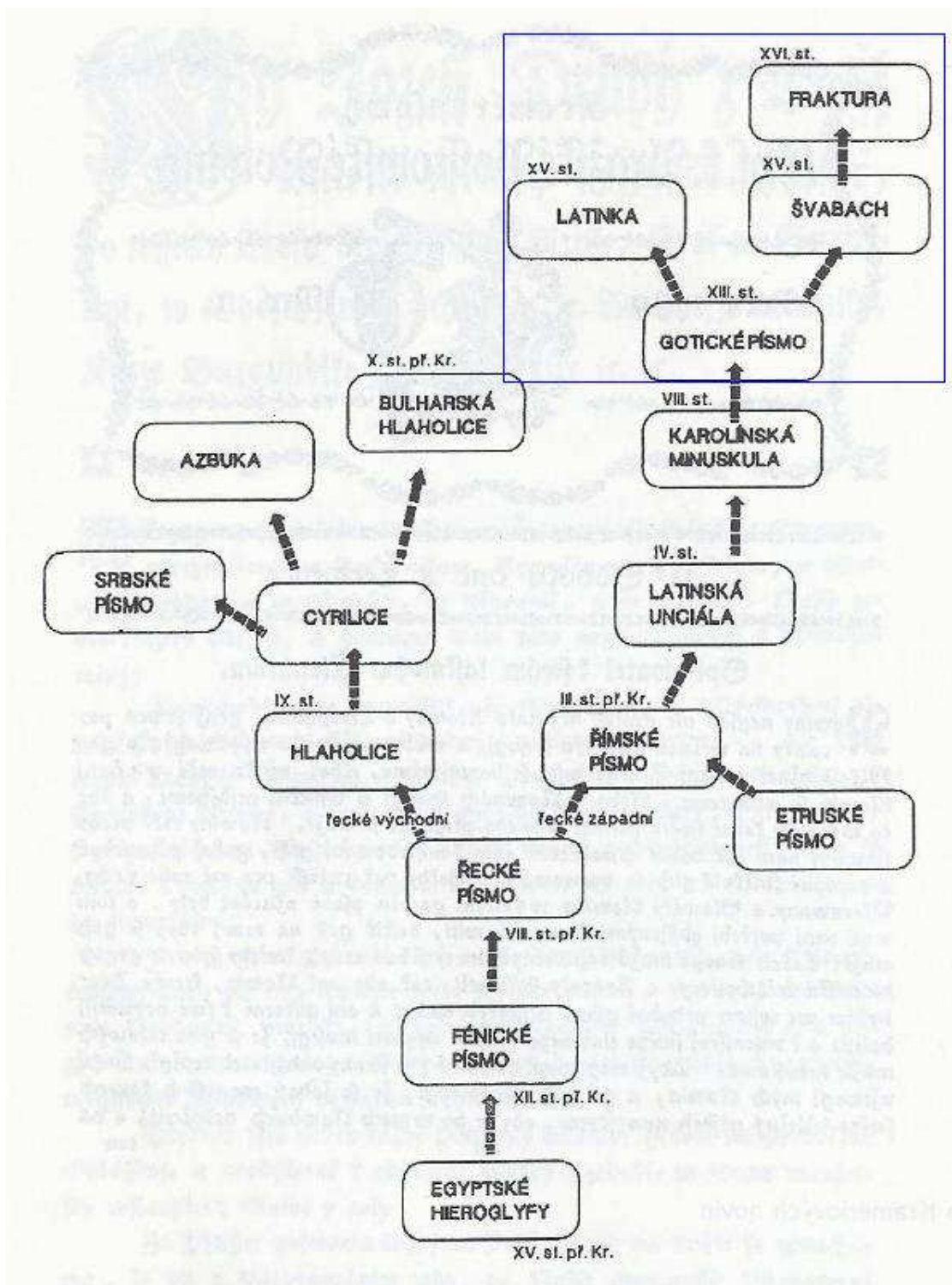
Příloha č. 10. **Schéma výzdobných kompozic českých renesančních vazeb.** Kopie z knihy: Bohatcová, M. *Česká kniha v proměnách staletí.* [Česko] : M. Bohatcová, 1990, s. 246.

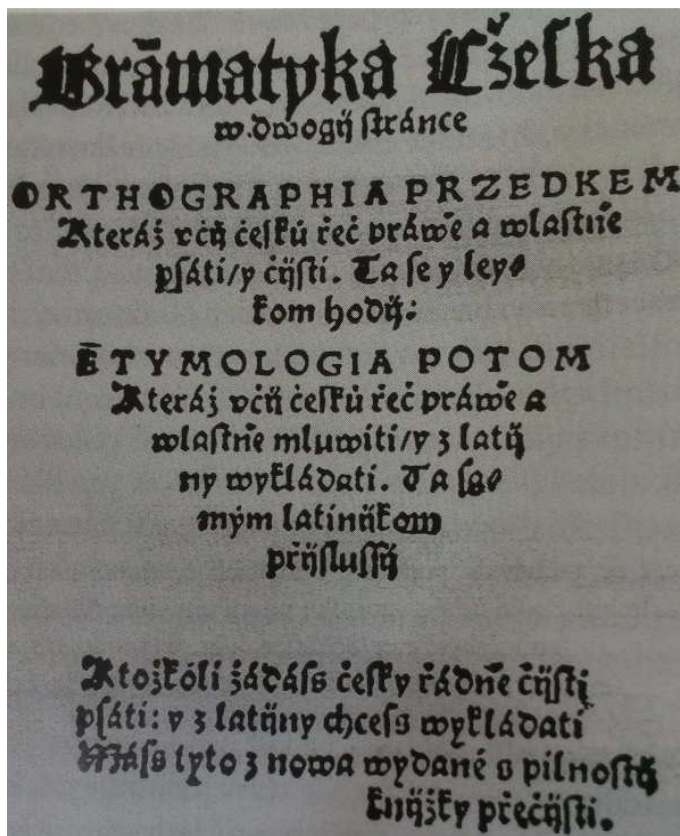
Příloha č. 11. **Pergamenová vazba rudolfínského kniháře, se supralibros Václava Budovce z Budova.** Kopie z knihy: Bohatcová, M. *Česká kniha v proměnách staletí.* [Česko] : M. Bohatcová, 1990, s. 258.

Příloha č. 12. **Knihařské nástroje užívané k výzdobě knihy (zleva): kolek, oblouček, váleček, fileta, čárkováno.** Kopie z knihy: Hamanová, P. *Z dějin knižní vazby*. [Česko] : P. Hamanová, 1959, s. 175.

Příloha č. 13. **Zjednodušený model vývoje písma.** Kopie z knihy: Čapka, F; Santlerová, K. *Z dějin vývoje písma.* [Česko] : F. Čapka, K. Santlerová, 1998.

Příloha č. 14. Antikva u Kašpara Aorga (Náměšť/O. 1533). Kopie z knihy: Voit, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod.* [Česko] : P. Voit, 2008, s. 58.

8. Resümee

Diese Bachelorarbeit beschäftigt sich mit der Geschichte des Renaissancebuchs und mit seiner Bedeutung für diese Renaissance-Epoche. Die Bachelorarbeit analysiert das gedruckte Buch des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts und die damit zusammenhängenden Bereiche, ohne diejenigen es nicht entstünde. Nach Erfindung des Buchdrucks wurde das gedruckte Buch relativ schnell verbreitet. Aufgrund der Änderung der Schaffensweise des Buchs wurde auch die Korrektur von Techniken und Materialien gefordert, mithilfe deren eine eigenartige Bandes-Form entstanden wurde. Durch die Progression wurde auch die inhaltliche Seite des Buchs betroffen. Es kam zum Übergang von zwecklosen Abhandlungen zu einem kenntnisvollen Wissen, dank dem die Leser bereichert wurden. In der Bachelorarbeit wurde es vorgewiesen, wie die Zeittendenzen in dem Buch wiedergespiegelt wurden. Es kam zu einer Entwicklung der Buchkultur und Kultur allgemein, die Bildung wurde betrieben. In der Zeitperiode vom Jahre 1520 bis zu den Jahren vor Weißen-Berg-Schlacht wurde es der Entwicklung von diesen Bereichen gewünscht, denn es haben keine ernsthaften Kriegskonflikte stattgefunden und der Verlauf dieser Epoche hat einen eher ruhigeren Charakter gehabt. Die Bachelorarbeit wurde noch um ein Bildmaterial erweitert, das die Vorstellung über die Renaissanceaspekte des Buches genauer vorliegt.